

REDAKCJA

Grażyna Przybył (dyrektor muzeum), Damian Reclaw (redaktor prowadzący),
Joanna Jenczewska-Pajka (sekretariat)

PUBLIKACJA WYDANA DZIĘKI DOTACJI ZARZĄDU MIASTA GLIWICE

Na okładce:

Przód: Willa Caro – widok od strony głównego wejścia,
2000 r., foto.: W. Hombek

Tył: Willa Caro – widok od strony ogrodu, ok. 1899 r.,
repr. W. Hombek

Tłumaczenia:

Feliks Lipski (j. niemiecki)

Aniela Korzeniowska (j. angielski)

tłum. niemieckie artykułów: G. Przybył, S. Ostrowski „Remont Willi Caro”,
A. Kwiecień „Wystawa stała: Wnętrza mieszkalne...”

G. Przybył, I. Przybył „Wystawa stała: Kultura ludowa...” – Biuro Tłumaczeń A&D Oktawiec

tłum. angielskie artykułów: A. Pazdur „Zastosowanie metody radiowęglowej...”,
M. Poksińska, A. Cupa „Spektrometr rentgenowski” – Feliks Lipski

ISSN 0860-0937

© Copyright by MUZEUM W GLIWICACH
Printed in Poland

Adres Redakcji:
Muzeum w Gliwicach
44-100 Gliwice
ul. Dolnych Wałów 8a

KRZYSZTOF M. ROSTAŃSKI

Otoczenie Willi Caro

Wprowadzenie

Projektując otoczenie Willi Caro przyjęto założenie, aby projektowany teren zyskał formę zbliżoną do stylów założen ogrodowych końca XIX wieku i na ile to możliwe przybrał wygląd podobny do pierwotnego, z okresu świetności obiektu. Teren otaczający Willę Caro jest bardzo ograniczony. Został zdecydowanie pomniejszony poprzez rozwijającą się okoliczną zabudowę. Wymusiło to już na wstępie konieczność zmiany dawnego układu kompozycyjnego. Na zdjęciu Willi z okresu jej świetności widoczne jest eliptyczne obejście budynku. Taki element potraktowano jako osnowę projektowanego założenia. Brak bogatszej ikonografii sprawił, iż inspiracji dla projektowanych form zieleni poszukiwano w zachowanych założeniach z podobnego okresu. Wzięto tu pod uwagę zarówno źródła pisane jak i istniejące na terenie Śląska założenia parkowe. Autorami adaptacji byli: mgr inż. arch. Ewa Pflützner i dr inż. arch. Krzysztof M. Rostański.

Źródła inspiracji

Formy XIX-wiecznych parków na Śląsku

Dominują tu trzy typy kompozycji. Pierwszą jest swobodny, naturalistyczny park angielski. Jest on płynnie powiązany z otaczającą przestrzenią osiami kompozycyjnymi i systemem wodnym. Drugi typ cechuje kompozycja kaligraficzna z dominującą rolą wijących się alei i ścieżek parkowych przenikających się z układem elementów wodnych. Bardzo ważną rolę odgrywały tu wzgórza, małe mostki i różne pawilony ogrodowe. W czasie XIX wieku początkowo wyszukane formy kompozycji stopniowo ulegały degradacji do prostych okręgów. Wiele małych parków ma właśnie taką formę. Typ trzeci – romantyczny, inspirowany był nostalgią za przeszłością, wykorzystywał historyzujące formy architektury, neo-style, adaptował malownicze grupy zieleni, wzgórza i układy wodne.

Wspomniane typy kompozycji są często w poszczególnych parkach wymieszane i trudno jest wtedy określić dokładny typ, można jedynie wskazać jaką kompozycja tam dominuje, lub która wydaje się najczystsza, najwartościowsza.

**WILLA CARO –
PO REMONCIE
KAPITAŁNYM**

Funkcja XIX-wiecznych parków na Śląsku

Biorąc pod uwagę funkcję XIX-wiecznych parków należy wymienić tu cztery podstawowe typy. Pierwszy – obiekty wieloprzestrzenne. Łączyły one wiele mniejszych obiektów jak palace – z rolą dominującą, różne dwory, farmy, obiekty przemysłowe, budowle inżynierskie i inne. Wszystkie te obiekty były zaprojektowane w podobnym okresie i łączył je czytelny układ komunikacyjny i wodny, a wszystko to było podporządkowane osiom kompozycyjnym i widokowym, stanowiącym ośnowę uzupełnioną polami i lasami. Na Górnym Śląsku są trzy takie obiekty: Dominium Pszczyńskie, Dominium Donnersmarcków i Łatyfundium Rudzkie.

Drugi typ parków związany był z palacami, dworami i rezydencjami. Mając ograniczoną powierzchnię stanowił miejsca odpoczynku dla jego właścicieli. Parki te posiadały pewną liczbę obiektów małej architektury, zależną od zamożności właścicieli, podobnie jak różnorodność składu gatunkowego ich zieleni. Taka typowa różnorodność to około 60 – 80 gatunków drzew i krzewów. Własnie takie parki stanowiły punkt odniesienia dla rozważań nad otoczeniem Willi Caro.

Trzecim typem parków był park zdrojowy, posiadający specjalne wyposażenie i będadcy ściśle związane z budynkiem sanatorium. Część z tych parków zachowała swoją funkcję do dziś, jak park w Goczałkowicach, część wraz z rozwojem przemysłu utraciła częściowo swoje walory zmieniając się na park miejski, jak park w Jastrzębie Zdroju.

Czwartym typem parków były parki miejskie. Zakładane były na przełomie XIX i XX wieku dla mieszkańców miast lub mieszkańców poszczególnych osiedli pałaców, związanych z wielkimi zakładami przemysłowymi. Głównym celem tych zakładów parkowych było zapewnienie mieszkańcom i pracownikom odpoczynku i zabawy po pracy. Wynikało to z założeń polityki właścicieli wielkich zakładów przemysłowych. Dobre warunki bytowe zapewniały dopływ dobrych specjalistów i pozwalały ich zatrzymać.

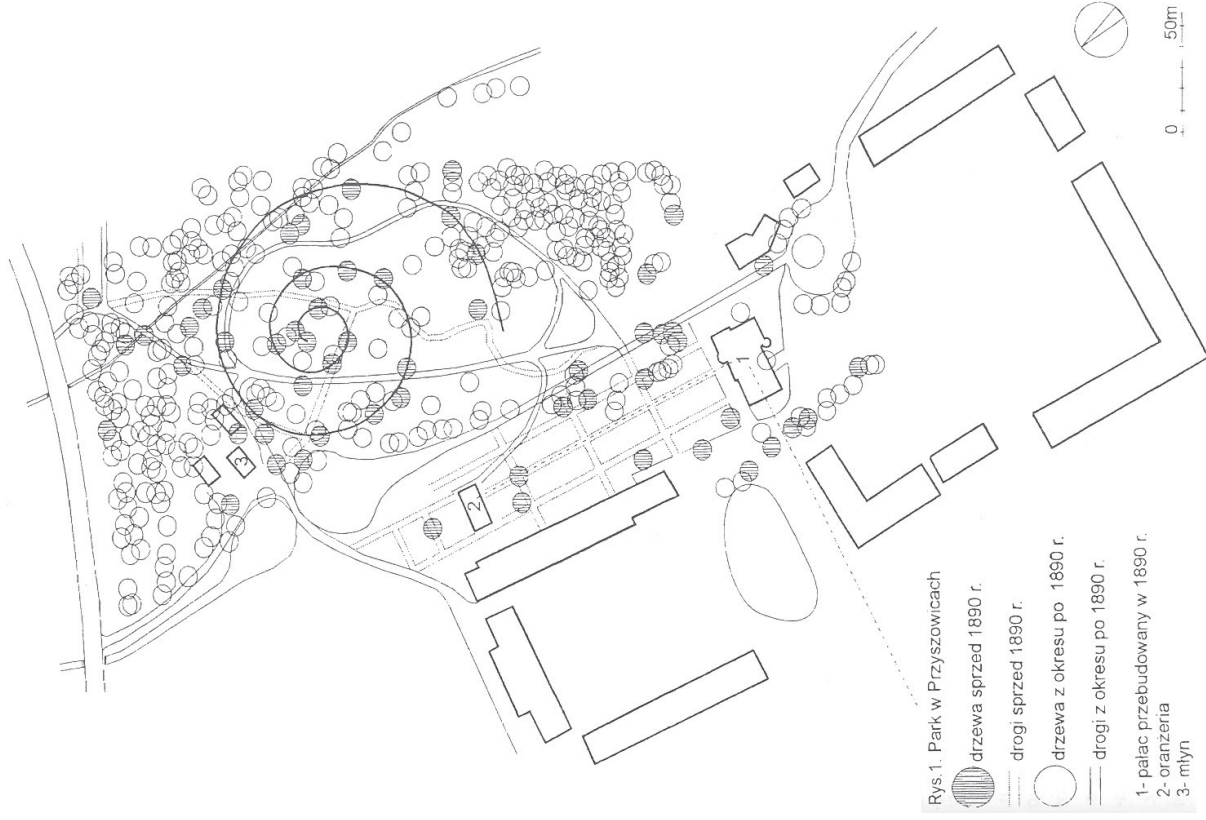
Pochodzenie stylów parkowych na Śląsku

Górny Śląsk na tle innych regionów Polski posiada specyficzny charakter jako obszar znajdujący się przez kilkadziesiąt lat poza obecnym obszarem naszego kraju. Mieszkańcy byli tu w większości pochodzenia polskiego, właściciele fabryk to głównie Niemcy. Były tu też wpływy czeskie i węgierskie. Wymieszanie różnych kultur sprzyjało poszukiwaniom wzorców w różnych krajach. Style największych założeń nawiązywały do parków angielskich lub francuskich. Mniejsze parki czerpały wzory z Niemiec i Austrii.

Przykłady charakterystycznych parków przypałacowych i przydworskich

Park w Przyszowicach (rys. 1)

Historia tego założenia sięga przynajmniej początków XVIII wieku. Nas interesuje jednak forma jaką posiadał w wieku XIX-tym. Z początkiem tego okresu w Przyszowicach istniał dwór. Na wschód od niego płynął potok, za którym rozciągał się wielki staw „Schloss Teich”. Potok prowadził do młyna i niewielkiego stawu za nim. Na północ od dworu, wzdłuż potoku usytuowany był ogród kwate-

1. Park w Przyszowicach

rowy. Na północno-zachód od dworu prowadziła oś kompozycyjna, która przechodziła przez kolejny staw na dziedzińcu zabudowań przydworskich dochodziła do kościoła i dalej wchodziła między zabudowania wsi, dzieląc je symetrycznie na dwie części. Występujące tu dwie symetryczne drogi po dziś dzień stanowią ośnowę zabudowy. Posiadłość zakupił w 1803 roku kupiec gliwicki Franz Galli. Podarował ją później w posagu swojej córce – Katarzynie i jej mężowi Carlowi von Raczek. Posiadłość pozostawała w rękach tej rodziny do 1927 roku. Jako dygresję można tu podać, iż siostra Katarzyny została żoną Johna Baildona, którego wkład w rozwój przemysłu na Śląsku jest nieoceniony. Analizując wiek drzew w parku można stwierdzić, iż około 1860 roku zlikwidowano wielki staw i częściowo na jego terenie założono nowy park. Stan ten obrazuje mapa z 1880 roku. Na południe i na północ od dworu usytuowane były dwa dziedzińce otoczone zabudowaniami przydworskimi. Na północ od dworu zachowano wciąż ogród kwatery z oranżerią. Układ drogowy nie był tu skomplikowany. Główna aleja parkowa biegła łukiem od dworu poprzez park na północno-wschód i łączyła się z drogą Mikołów-Gliwice. Najbardziej interesującym jest tu układ drzew w formie wielkiej spirali. Z poziomu terenu prawie niemożliwe było odczytanie tego kształtu. Przypuszczalnie sadzenie drzew w formie spirali miało na celu jedynie ułatwienie pracy ogrodnikom. Osiągnięty efekt musiał sprawiać wrażenie naturalistyczne. Szczególnie że drzewa stanowiące kanwę parku reprezentują głównie roślinność rodzimą, a ośce widokowe sięgają tu daleko poza park na południowy-wschód, wschód i północ. Być może o takiej formie parku zdecydowały związki rodzinne z Anglią. Park w tej formie zachował się prawdopodobnie do lat 90-tych XIX wieku, kiedy to przebudowano dwór.

Park w Leszczynach (rys. 2)

W latach 30-tych i 40-tych XIX wieku park ten wraz z dworem należał do rodmistrza von Goertz. Analiza wiekowa drzewostanu z tego okresu pokazuje jego prostą kompozycję. Drzewa – dęby, jawory i wiąz formowały tu dwa okręgi. Jeden duży o średnicy około 70 m, drugi mniejszy o średnicy około 30 m, przylegający do poprzedniego. W środku mniejszego rośl już wtedy duży dąb. Na zachód od okręgów był potok i staw. W historii założenia wspomniany jest stary drewniany dwór. Trudno jednak wskazać dokładnie, który to z budynków widocznych na mapie z 1882 roku. Wydaje się, iż mógł to być jeden z budynków usytuowanych na skraju większego okręgu, na osi drogi prowadzącej od kościoła. Istniały tu także, na północ od większego okręgu, zabudowania gospodarcze, w tym stodoła i stajnia. Nie można obecnie stwierdzić jak wyglądały ścieżki parkowe z tego okresu, jednak wyraźny układ drzew oparty na okręgach wskazuje na styl kaligraficzny tego założenia. W 1883 roku kolejny właściciel Konrad Bartelt wybudował nowy dwór w środku większego okręgu. Prawdopodobnie wtedy wprowadzono nowe nasadzenia. Uzupełniły one większy krąg i wyznaczyły trzeci krąg pomiędzy nowym i starym dworem. Wśród nowych drzew pojawiły się dęby, klony, jawory, lipy i wiąz. Przy wejściu do nowego dworu posadzono klon Schwedlera. W linii kręgu, na osi wejścia – lipę. Na tej samej osi, lecz po przeciwnej stronie budynku, posadzono jawor odmiany purpurowej. W drugim kręgu, w pobliżu dębu znajduje się głaz narzutowy, podobne dwa głazy są w trzecim kręgu. Są to także pozostałości trzech

Rys. 2. Park w Leszczynach

● drzewa pochodzące z początku XIX w.

○ drzewa pochodzące z końca XIX w.

1- pałac z 1882r.

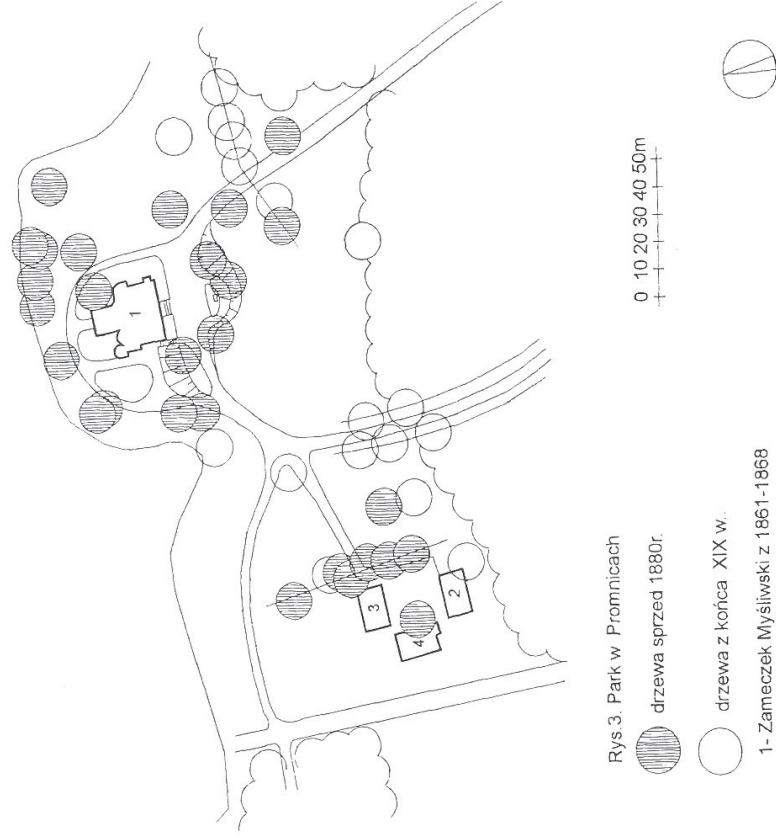
2- przypuszczalna lokalizacja wcześniejszego, drewnianego dworu

2. Park w Leszczynach

półkolumn jońskich. Biorąc wspomniane informacje pod uwagę można stwierdzić, iż wspomniany park zachowywał w czasie całego XIX wieku styl kaligraficzny oparty na okręgach.

Park w Promnicach (rys. 3)

Promnice są częścią wielkoprzestrzennego założenia Dominium Pszczyńskiego. Historia Pszczyzny sięga X wieku, a władcami jej byli Polacy, Czesi, Węgrzy i Niemcy. Terytorium związane z Dominium miało rangę księstwa. Nazwa Promnice pochodzi od rodziny Promniców, do której Dominium należało w latach 1548–1765. Później właścicielami dóbr była rodzina von Anhalt, a od 1847 roku książęta Hochberg. W 1796 roku Fryderyk Erdman von Anhalt wybudował tam na rzece Gostynce, by zapewnić wodę dla huty w Paprocanych. W ten sposób powstało jezioro Paprocanskie. U jego brzegu, na niewielkim wzniesieniu w 1861 roku książę Hochberg wybudował Zameczek Mysłowski Promnice. Projektantem założenia był Olivier Pavelt. Zgodnie z jego projektem Zameczek oraz okolice zabudowa-

Rys 3. Park w Promnicach

● drzewa sprzed 1880r.

○ drzewa z końca XIX w.

1- Zameczek Mysłowski z 1861-1868

2- stodola

3- stajnia

4- leśniczówka

3. Park w Promnicach

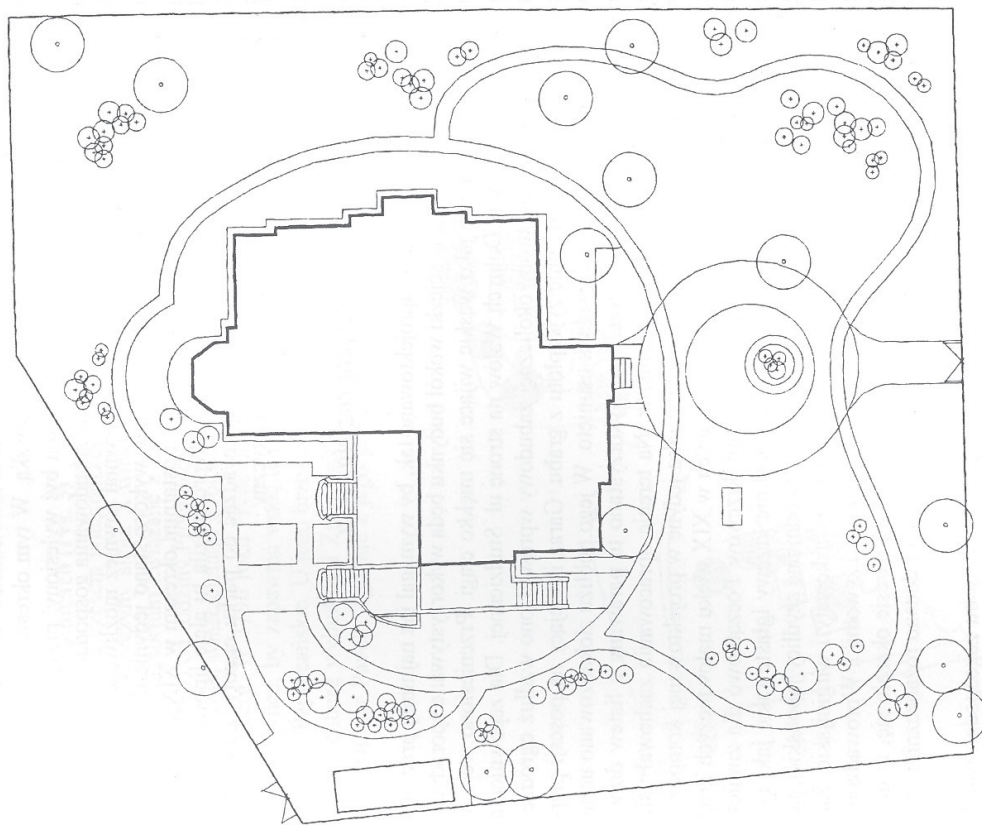
nia zyskały formę neogotycką. Gośćmi Zameczku bywali car Aleksander, cesarz austriacki i król pruski. W historii tego założenia widoczne są cztery okresy. Pierwszy, kiedy Zameczek spełniał funkcję myśliwską. W tym okresie stał on na wznie-sieniu, w otoczeniu kilku drzew. Wokół teren był wylesiony, przypuszczalnie dla lepszej obserwacji zwierząt leśnych. Jedynie zabudowania gospodarcze przesłonięte były parawanem z wiązków. Taki układ zapewniał również możliwość podziwiania romantycznej formy Zameczku. W otoczeniu wykorzystano jedynie drzewa rodzime, pospolite w okolicznych lasach. Drugim i ostatnim okresem w XIX wieku były lata, kiedy zamieszkiwała tu księżna Daisy. Wprowadziła tu aleję lipową wiodącą spod Zameczku w głąb lasu i zaczęła wprowadzać do parku egzoty. Zameczek i całe jego otoczenie reprezentują styl romantyczny.

Przyjęte rozwiązania

Ogród wokół Willi Caro zaprojektowano tak, by wymagał jak najmniej prac pielęgnacyjnych. Założono, iż ścieżki wokół budynku będą wykorzystywane sporadycznie. Zaprojektowano je jako wąskie wijące się miękko ciągi. Przeniesiono wejście na posesję ze strony ul. Dolnych Wałów na stronę ul. Studziennej. Dla zapewnienia izolacji wzrokowej od strony okolicznej zabudowy wprowadzono wzdłuż ogrodzenia z północy i wschodu linię żywopłotu z grabu. Garaż istniejący na posesji pierwotnie pozostawiono, później jednak usunięto. W jego pobliżu zlokalizowano urządzenie klimatyzacyjne. Jako przesłonę wykorzystano tu parawany z listew drewnianych, na które puszczono winobluszcz. Na terenie opracowania zachowały się w dobrym stanie platany, zaadaptowano je jako jedyne w projektowanej kompozycji wysokie drzewa. Nawijając do stosowanych w XIX wieku malowniczych grup i kłombów z krzewów, wprowadzono tu grupy krzewów. Początkowo dla zmniejszenia pracochłonności utrzymania przyjęto jedynie krzewy iglaste takie jak: cyprysiki Lawsona, nutkajski i groszkowe, karłowatą odmianę szyszlidy japońskiej, jałowce chińskie, pospolite, dahurski, płozące, sawina, huskowiaty i wirginijskie. Zaproponowano również mikrobiotę, świerk biały „Conica” i żywotniki. Wprowadzono tu też jodły jednobarwną i koreańskie. W późniejszym okresie okazało się, iż niezbędne jest jednak ożywienie kolorystyczne kompozycji i dodano różanechniki, żywolistki, jaśminowce i wajegele.

Początkowo brak było decyzji co do ostatecznego sposobu zagospodarowania strefy wejściowej, dlatego w wersji pierwotnej zaproponowano przed wejściem krag trawnika z grupą krzewów (rys. 4.). Zrezygnowano jednak z tego, a na miejscu kregu powstał placyk z rzeźbą. W projekcie pierwotnym zaproponowano również specjalne oświetlenie, a także automatyczne nawadnianie trawników. Warunki finansowe wymusiły jednak korektę tych rozwiązań.

Wspomniany sposób kształtowania terenu miał na celu nawiązanie do stylu kaligraficznego ogrodów krajobrazowych. Niestety brak dokładnej ikonografii i całkowite zrujnowanie śladów po dawnym sposobie zagospodarowania otoczenia Willi sprawiły, iż powstały projekt mógł jedynie nawiązywać do wzorów historycznych, bo rekonstrukcja dawnego układu stała się niemożliwa.

Rys. 4. Otoczenie Willi Caro, projekt z 1993r.

- drzewa adaptowane
- drzewa projektowane
- ścieżki projektowane

4. Otoczenie Willi Caro

Bibliografia

1. Bogdanowski J., Polska sztuka ogrodowa, Kraków 1999.
2. Dubel K., Parki podworskie w województwie Śląskim, Opole 1999.
3. Fabiańczyk A., Parki zabytkowe, (w:) Przyroda województwa katowickiego, Krzeszowice 1998.
4. Górnośląskie zamki i pałace – Województwo Śląskie pod red. Danuty Emmerling, Opole 1999.
5. Majdecki L., Historia ogrodów, Warszawa 1978.
6. Rostański K.M., Projekt rewaloryzacji parku w Leszczynach, 1995.
7. Rostański K.M., Projekt rewaloryzacji parku w Promnieach, 1996.
8. Rostański K.M., Projekt rewaloryzacji parku w Przyszowicach, 1996.

KRZYSZTOF M. ROSTAŃSKI

VILLA CARO'S GARDEN

Summary

In designing Villa Caro's immediate surroundings the main idea was to achieve a garden similar in style to that of the end of the 19th century and, as far as possible, similar to the original one, when it had been at its best. Here it was necessary to take into consideration the fact that because of new buildings in the area, the garden would also have to be smaller than it had been originally. Because of the lack of iconographic materials we looked for inspiration in designs that were still available and came from the same period. Both written sources as well as existing parks in Silesia were taken into consideration.

Villa Caro's garden was designed so that it would require as little work as possible. It was assumed that the paths around the building would not be used often. They were designed as narrow and softly winding pathways. The entrance to the property was moved from Dolnyeh Waiłow Street to Studzienna Street. To hide the view of the nearby buildings a hornbeam hedge was planted along the fencing from the north and east. The air-conditioning system was installed near the place where the garage used to be. To hide it from view a wooden screen with climbing ivy was used. The only high trees taken into consideration in this design were the original plane-trees that were still in good condition. In reference to the attractive shrubs found in 19th century gardens, the same was introduced here. At first, and to lessen the gardening work-load, there were to be only conifers, e.g. Lawson's cypresses, Chinese junipers, Korean fir-trees, but later, to give more colour to the garden, rhododendrons, deutzias, jasmine and diervilla were added.

The designers were Ewa Pützner and Dr Krzysztof M. Rostański.

A. K.

KRZYSZTOF M. ROSTAŃSKI

DAS UMFELD DER VILLA CARO

Zusammenfassung

Beim Projektieren des Umfelds der Villa Caro ging man von der Voraussetzung aus, die nächste Umgebung dieses Objekts müsse in gewisser Hinsicht dem Gartenstil des 19. Jahrhunderts angenähert werden und dass sie so weit wie möglich ihr ursprüngliches Aussehen wiedererlangt. Zu berücksichtigen war hierbei jedoch der Umstand, dass das zur Verfügung stehende Gelände weitaus kleiner war als einstmals, da mittlerweile ringsherum neue Gebäude errichtet worden waren. Da den Projektanten kein ikonographisches Material zugänglich war, mussten Anregungen anderstwo gesucht werden, sowohl in schriftlichen Veröffentlichungen jener Zeit, als auch in noch anderswo bestehenden Parkanlagen.

Die Gartenanlage um die Villa Caro herum ist so angelegt worden, dass sie möglichst wenig Pflege verlangt. Da die Fusswege wahrscheinlich nicht zu oft benutzt werden würden, wurden sie recht schmal gehalten. Der Haupteingang wurde auf die Brunnenstrasse hin verlegt. Längs der nördlichen und östlichen Umzäunung wurde eine Weissbuchenhecke gepflanzt, um das Blickfeld gewissermassen zu isolieren. Anstelle der abgerissenen Garage ist eine Klimatisierungsanlage errichtet worden, die mittels einer mit Efeu bewachsenen Leistenwand abgeblendet ist. Die einzigen höheren Bäume sind die immer noch erhaltenen Platanen. Anstelle früherer mit Sträuchern bewachsener Rundbeete gibt es jetzt offene Sträucherkulissen. Es handelt sich hierbei vor allen Dingen um Lawsonzypressen, chinesischen Wacholder, koreanische Tannen, die weniger Pflege bedürfen. Später kamen noch Alpenrosen und Jasminsträucher hinzu, um das Ganze farbenreicher zu gestalten.

Die Projektanten der gesamten Gartenanlage waren die Architekten Dipl.-Ing. Ewa Pützner und Dr Ing. Krzysztof M. Rostański.

F. L.